

Valta ja tieto tietämättömyyden yhteiskunnassa

DANIEL INNERARITY

Daniel Innerarity on maailman johtavia demokratian ja tietoyhteiskunnan välisen suhteen analyytikkoja. Hän toimii tekoälyn ja demokratiatutkimuksen oppituolin haltijana Euroopan yliopistoinstituutissa sekä poliittisen ja yhteiskuntafilosofian professorina Baskimaan yliopistossa. Hänen englanninkielisiä teoksiaan ovat *The Democracy of Knowledge* (2015), *Democracy in Europe: A Political Philosophy of the EU* (2018) ja *Politics in the Times of Indignation* (2019). Oheinen teksti on professori Innerarityn avainesitelmä Poliitiikan tutkimuksen päivillä Turun yliopistossa 15.5.2024, jonne hän oli kutsuttuna yhteistyössä Oikeudenmukainen toipuminen pandemiasta -hankkeen kanssa (jure.fi). Esitelmän ovat lyhentäen suomentaneet Saga Majanlahti ja Henri Vogt.

Suuret kiitokset kutsusta saapua tämän avauspuheenvuoron pitäjäksi. Pikemminkin kuin tarjota ratkaisuja käsillä olevaan jännittävään ongelmaan, haluaisin tarjota muutamia erityisiä näkökulmia tematiikkaan, toivoen, että ne toimisivat keskustelujenne viitekehystenä seuraavien päivien ajan.

1. VARMUUDET, JOITA MEILLÄ ON

Koronaviruskriisin aikaan ryhmä espanjalaisia tutkijoita julkaisi manifestin, jossa he varoittivat, että ”poliitikoilla on valtaa, mutta he eivät tiedä.” Tämän voisi tietysti tulkita niin, että tutkijat tietävät, mutta heillä ei ole valtaa, valitettavasti. Joku voisi perustellusti argumentoida myös kokonaan toisin: poliitikoilla on vähemmän valtaa miltä vaikuttaa ja tutkijat tietävät vähemmän kuin ajattelemme.

Vallitsevat käsityksemme haastavat tämänkaltaisia argumentteja. Mielikuvamme poliittisesta johtajuudesta esimerkiksi sanovat, että poliitikkojen kannattaa peitellä tietämättömyyttään niin paljon kuin mahdollista eikä suinkaan tunnustaa sen olemassaoloa. Ja koronakriisi on näyttänyt, että poliittiset järjestelmät saattavat kohdata epävarmuuksia, joita tieteellinen tieto ei voi täysin poistaa.

Yrittäkäämme kuitenkin tarkemmin arvioida sekä poliitikkojen että tutkijoiden roolia poliittisessa päätöksenteossa – erityisesti sellaisessa, jolla on merkittäviä yhteiskunnallisia seurauksia.

Tärkeimmät poliittiset ja yhteiskunnalliset ongelmat, ilmastonmuutoksesta taloudelliseen vakauteen ja pandemioihin, vaativat suuren määrän tieteellistä tietoa, jota poliittisten instituutioiden johtajilla ei lähtökohtaisesti ole. Hallinnot ovat näin pakotettuja laajasti tukeutumaan tieteellisiin raportteihin, akateemiseen tutkimukseen ja asiantuntijaryhmiin saadakseen päteviä arvioita, joiden nojalla päätökset kyetään tekemään. Nykypäivän politiikkaa ei itse asiassa voi tehdä ilman jatkuvaa turvautumista asiantuntijatietoon. Ei liene yhtäkään julkisen hallinnon

alaa, jossa tieteellistä tietoa ei jollain tavoin käytettäisi hyväksi päätöksiä tehtäessä tai niitä oikeutettaessa.

Tuo mainittu espanjalainen manifesti onkin kyseenalainen kahdesta syystä: se jättää huomiotta asiantuntijatiedon luonteen, joka ei ole lainkaan niin varmaa tai yhtenäistä kuin usein oletetaan, ja se tuntuu esittävän, että politiikan tarve häviäisi, kunhan vain pystytään saattamaan voimaan tieteen suosituksia. Kumpikaan oletus ei ole mitenkään itsestään selvä, vaikka tieteelliseen näyttöön perustuvien poliittisten päätösten puolestapuhujat niin vihjaavatkin. Oletukset sivuuttavat itse politiikan merkityksen ja tehtävän demokratiassa – seikan, jota tutkijat eri aloilla, oikeustieteissä, sosiologiassa, politiikan tutkimuksessa ja filosofiassa, ovat eri tavoin valaiseet. Se, että epidemiologia saa erityistä huomiota pandemian keskellä, ei tarkoita, ettei muilla tieteillä, mukaan lukien humanistiset ja yhteiskuntatieteet, olisi mitään annettavaa tällaisessa tilanteessa. Ja vaikka eri tutkijoiden näkemykset laajasti otettaisiinkin huomioon, poliitikkojen pitää edelleen punnita niitä muiden yhteiskunnallisten kriteerien rinnalla. Tämä arviointi ei kuitenkaan tarkoita tiedon ja asiantuntijamielipiteiden halveksuntaa; se on pikemminkin osa poliitikkojen haastavaa velvollisuutta tasapainotella lukuisten arviointitapojen ja intressien välillä demokraattisessa ja erilaistuneessa yhteiskunnassa.

Tiedon asemaa poliittisessa prosessissa pitäisikin arvioida uudelleen. Poikkeava asiantuntijuus, kyseenalaiset ”tieteelliset” riskiarviot tai tieteellisten innovaatioiden muodostamat turvallisuusuhat haastavat perinteiset käsitykset tieteestä objektiivisena, luotettavana ja universaalisti pätevänä tietomuotona. Ketä epidemiologia meidän on uskominen? Eivätkö tiedeihmiset koskaan ole väärässä? Mihin muihin tieteisiin meidän pitäisi kiinnittää huomiota? Esimerkiksi pandemian aikana epidemiologioiden sulkusuositukset olivat todennäköisesti kattavampia kuin talous- tai kasvatustieteilijöiden. Poliitiikan tehtävänä on arvioida näitä eri alojen ja tahojen argumentteja ja päättää, mikä niistä on jossain suhteessa hyväksyttävien.

Yhteiskuntamme ei tosiaankaan ole moninainen ainoastaan intressien ja ideologioiden vaan myös tiedon suhteen. Sille, mitä kutsumme tietoyhteiskunnaksi, ovat ominaisia yhä useampien toimijoiden soveltamat omat, erilaiset tiedon kategoriansa. Nämä valistuneet toimijat saattavat nousta asemaan, jossa he voivat pitää oman tietonsa puolia muita vastaan ja tarvittaessa vastustaa jopa hallitusten aikomuksia.

Ihmiskunta on kokenut pitkiä vaikeuksien ja tietämättömyyden kausia, mutta koskaan aikaisemmin se ei ole kohdannut sellaisia ongelmia ja kriisejä – pandemioista ja talouskriiseistä ilmastokatastrofeihin ja tekoälyn sosiaalisiin vaikutuksiin – joiden suhteen saatavilla oleva tieto olisi ollut yhtä syvästi riittämätöntä. Aiempina aikoina ihmiset tiesivät vähemmän, mutta he tiesivät kaiken, mikä oli tarpeellista. Me sen sijaan vaikutamme kykenemättömiltä käsittelemään sitä valtavaa määrää tietoa, jota tarvitsisimme selviytyäksemme äkkinäisistä tilanteista ja monimutkaisista kriiseistä kiihtyvässä ympäristössä. Tai säädelläksemme teknologiaa, jonka vaikutuksia emme tällä hetkellä lainkaan pysty kontrolloimaan. Odotusta siitä, että tiede tuotaisi näissä olosuhteissa varmaa, luotettavaa ja välittömästi sovellettavaa tietoa, ei voida täyttää.

Tämä odotushorisontti kertoo toisaalta paljon siitä, kuinka merkittävästi arvostamme tietoa. Luotamme covid-19-rokotteeseen, odotamme taloustieteilijöiden kehittävän malleja taloudellisen epävakauden ratkaisemiseksi, haluamme tehokkaampia ja turvallisempia teknologisia laitteita tai yliopiston takaavan meille työpaikan. Tieteellä siis olisi ulottuvuus, joka vastaisi yhteiskunnan kiireellisiin vaatimuksiin, sen välittömiin tulostavoitteisiin. Silti meidän ei pidä

unohtaa, että suurin osa tieteellisestä työstä jäisi kauaksi tavoitteistaan, jos tiede alistuisi tällaisiin yhteiskunnan luomiin paineisiin. Tiede on nimittäin toimintaa, joka vie aikaa, epäonnistuu useimmiten ja vaatii loputonta kärsivällisyyttä.

Mutta jos ratkaisuja suuriin ongelmiin löydetään, ne löytyvät, kaikesta huolimatta, tieteen, eivät taikuuden avulla. Emme kuitenkaan saisi unohtaa sitä, mitä Sheila Jasanoff (2005) on kutsunut ”nöyryyden teknologioiksi” eli institutionaaliseksi tavoiksi ajatella inhimillisen tiedon katvealueita – tuntematonta, epävarmaa, moniselitteistä ja hallitsematonta – samalla tunnistuen ennustamisen ja hallinnan rajat. Tällainen lähestymistapa rohkaisee ottamaan huomioon tahattomien seurausten mahdollisuuden, tekemään näkyviksi teknisiin päätöksiin kätkeytyvät normatiiviset näkökannat sekä tunnustamaan moniarvoisten näkökulmien ja kollektiivisen oppimisen tarpeen.

Tämänkaltaisten ehtojen vallitessa politiikka siis kääntyy, joskus epätoivoisestikin, asiantuntijoiden näkemysten puoleen. Ja mitä se löytää? Kukaan ei mielestäni ole muotoillut tätä paremmin kuin Jerome Ravetz (1990): politiikan tekemisessä tosiasiat ovat epävarmoja, arvot kiistanalaisia, panokset korkeita ja päätökset kiireellisiä. Erityisesti erilaisten riskien aiheuttamat ongelmat määrittelevät tieteen, politiikan ja yleisen mielipiteen välisiä rajoja uudelleen. Asiantuntijoiden erimielisyydet, riskien kyseenalainen tieteellinen arviointi ja tieteellisiin innovaatioihin liittyvät uhkapotentiaali ovat johtaneet perinteisen näkemyksen tieteestä objektiivisen, varman ja yleisesti pätevän tiedon tarjoajana kyseenalaistamiseen. Tiede lisää tietoa, epäilemättä, mutta se lisää myös epävarmuutta ja tietämättömyyttä yhteiskunnassa.

Miten sitten voimme ymmärtää tieteellisen tiedon ja poliittisten päätösten välistä suhdetta? Tiede harvoin tarjoaa lopullisia, yksimielisiä ja kiistattomia totuuksia. Poliittisten päättäjien on tietysti nojattava tieteen tarjoamaan näyttöön, mutta he eivät voi piiloutua sen taakse tai unohtaa muita päätöksentekoon liittyviä kriteerejä, kuten mahdollisuusrakenteita, käytettävissä olevia resursseja tai legitimitettä kansalaisten parissa. Tiede tuottaa väistämättä pettymyksen luotettavaa, varmaa ja riskitöntä tietoa odottaville. Edellisessä talouskriisissä taloustieteilijöiden ennusteet jäivät usein sosiaaliselta ulottuvuudeltaan epätarkoiksi. Tiede ei myöskään tee politiikkaa tarpeettomaksi. Päinvastoin tieteelliset edistysaskeleet ovat laajentaneet politiikan alaa siinä määrin, että ne ovat tuottaneet uusia normatiivisia ja sääntelyyn liittyviä vaatimuksia. Tiede ei myöskään enää yksinään määrittele tiedon laatua ja merkityksellisyyttä, vaan se määrittyy yhtä lailla käytännön sovelluksissa, joissa sosiaaliset, poliittiset tai taloudelliset logiikat hallitsevat.

Tiedon lisääntyminen yhteiskunnassa ei välttämättä johda yksimielisyyden lisääntymiseen. Pikemminkin se vahvistaa erimielisyyksiä tarjoamalla uusia perusteita ja väittelyn polkuja. Seurauksena on, että päätöksiä ei voida tehdä, kuten voisi odottaa, järkevällä, ilmeisellä ja yksimielisellä tavalla vaan sen sijaan kiivaasti väitellen, riittämättömän tiedon varassa ja entistä vahvemmin riskit tiedostaen. Jokainen tekninen innovaatio sisältää riskejä, jotka syntyvät tietämättömyydestä, ja niiden hyväksyminen tai hyväksymättä jättäminen on normatiivinen poliittinen päätös.

Viime vuosina on tapahtunut paljon edistystä asiantuntijatiedon demokratisoinnissa, niin asiantuntijoiden valinnan kuin myös asiantuntijatiedon tuottamisen ja saatavuuden saralla. Tiede ei ole enää eliitin väline oman auktoriteettinsa varmistamiseksi, kun monilla on pääsy tieteellisen tiedon äärelle. (Kwa 2011, 275.) Ratkaisevaa on, millä tavoin politiikkaohjauksen prosesseissa tietoa säädellään: millaista tietoa tarvitaan, miten tiedeneuvojat valitaan, mitä tieteenalaa

he edustavat, mistä instituutioista he tulevat ja miten he esittävät työnsä tulokset. Käytössä on jo monia säännöksiä, jotka mahdollistavat asiantuntijatiedon hyödyntämisen mutta samalla estävät asiantuntijoiden hallitsemattoman vaikutuksen demokraattiseen politiikkaan – sellaisen, joka voisi jopa johtaa hallintojen ja parlamenttien kolonisaatioon.

Kaiken kaikkiaan meidän ei tulisi ajatella tieteen ja politiikan välistä suhdetta alisteisena, kummassakaan suunnassa, vaan argumentatiivisena prosessina. Kyse ei ole siitä, että toinen osapuoli ilmoittaisi toiselle, mitä tiedetään tai mitä on päätetty, vaan pitäisi löytää ikään kuin hetkiä, joissa näiden välistä suhdetta voidaan reflektoida. Tiedeneuvonta on neuvottelun prosessi, jossa pohditaan saatavilla olevan tiedon soveltuvuutta senhetkisiin ongelmiin. Riskialttiiden päätösten kohdalla asiantuntijoiden on viestittävä riskeistä ja epävarmuustekijöistä. Poliitiikan ongelmat on osattava kääntää tieteen kielelle. Tieteellisiä vastauksia ei voida noin vain muuntaa poliittisiksi päätöksiksi, eikä aiemmin tehtyjä päätöksiä voida jälkikäteen tieteellisesti oikeuttaa. Tiedeneuvonta voi tarjota politiikalle enemmän vaihtoehtoja päätöksenteossa, mutta politiikan tehtävä on päättää, mikä tieto nähdään sopivimpana ja poliittisesti relevanttina.

Poliitikkojen pettymys selkeiden ja varmojen tieteellisten näkemysten puutteeseen on verrattavissa tutkijoiden pettymykseen heidän lausuntojensa huomiotta jättämisestä. Kysymys kuuluukin, miten järjestää tiedeneuvonta siten, että se täyttäisi vaatimukset sekä totuudenmukaisuudesta että toteuttamiskelpoisuudesta, niin objektiivisuudesta kuin legitimitetistäkin. Nykyajan demokratioiden keskeinen dilemma on, että päätöksiä olisi tehtävä tieteellisen tiedon valossa, mutta samalla niiden pitäisi olla demokraattisesti oikeutettuja.

Dilemman ratkaisemiseksi olisi ensin ymmärrettävä, että kyseessä on kaksi erillistä asiaa. Vaikka toivotaan, että tieteen näkemykset helpottaisivat poliittisen vastuun taakkaa, tiede pysyy tieteenä ja politiikka politiikkana riippumatta siitä, kuinka hyvin sitä on tieteellä tuettu. Tiede ja politiikka, tieto ja valta, edustavat kahta erilaista rationaalisuuden järjestelmää. Mutta molemmat voivat lohduttaa toisiaan menetettyjen etuoikeuksiensa vuoksi ja ennen kaikkea jakaa saman perustavan epävarmuuden, toinen teoreettisen monimuotoisuuden ja toinen päätösten synnyttämän välttämättömän sattumanvaraisuuden edessä.

Mitä etuoikeuksia valta on menettänyt? Oikeuden jatkuvaan uuden oppimiseen, kun se on alkanut omistautua pelkkään hallitsemiseen. Mitä tieteellinen tieto on menettänyt? Varmuutensa, jonka myötä sen ei tarvinnut oikeuttaa näkemyksiään; tieteen yhteiskunnallinen epävarmuus on nyt kaikkien nähtävissä. Siksi ongelma ei enää ole, miten yhdistää varma tieto suvereenin vallan kanssa, vaan se, miten nuo kaksi voivat kompensoida toistensa heikkouksia ja taistella yhdessä maailman kasvavaa monimutkaisuutta vastaan.

2. EPISTEMOKRATIAN RAJAT

Siinä, mitä kutsumme tietoyhteiskunnaksi, tieto on pääasiallinen resurssi niin teknologiselle innovaatiolle, talouskasvulle kuin myös politiikalle. Rationaaliset laskelmat, määrällistäminen ja asiantuntijatieto ovat nousseet tärkeimmiksi päätösten legitimoinnin välineiksi. Poliitiikan epistemologisointi on loogista erityisen epävarmuuden aikoina, silloin, kun totuutta näytetään väheksyttävän. Poliittiset konfliktit siis ymmärretään ensisijaisesti tai yksinomaan epistemologisina eli tietoon ja lausujan pätevyteen liittyvinä kysymyksinä.

Tässä viitekehäyksessä demokratian ongelmat tulkitaan seuraamuksiksi joko ihmisten tietämättömyydestä tai poliitikkojen kyvyttömyydestä (Brennan 2016). Tällöin näyttäisi olevan keskeistä määrittää, kenellä on parasta asiantuntemusta tai tietoa, kuka osaisi tulkita sitä parhaiten ja olisi pätevin sekä kenen luvut olisivat tarkimmat. Ylivoimaisen hankalia poliittisia päätöksiä ratkaistaisiin delegoimalla niitä yhä enemmän asiantuntijoille. Yhteiskunnalliset konfliktit muuttuisivat eri alojen asiantuntijoiden väliseksi ja ratkaistaisiin asiantuntijatiedon luotettavuuden perusteella. Arvojen ja etujen erimielisyydet jätettäisiin tuomatta esille, koska menetelmällinen ja luotettava tieto katsotaan tärkeäksi legitimoinnin lähteeksi. Kysymyksessä olisi siis jonkinlainen kiistojen järjeistäminen, joka muuttaa ne tiedon eroavaisuuksiksi. Kriittisen teorian tradition mukaisesti voisimme sanoa, että yhteiskunnallinen kritiikki ei enää kohdistu tuotantosuhteisiin, vaan tietosuhteisiin.

Epistemokratiaa ohjaa usko siihen, että monet sosiaaliset ja poliittiset ongelmat voidaan ratkaista vain, kun ne ymmärretään tiedon ongelmina. Tämä pakottaa meidät muuttamaan kategorioita, joilla tulkitsemme nykyhetkeä. Populismi, esimerkiksi, olisi monisyisempää kuin oletamme. On olemassa teknologiavastaista populismia, joka on epäluuloista tiedettä kohtaan ja tyytymätöntä politiikkaan, mutta on myös epistemistä populismia, joka koostuu sokeasta uskosta siihen, että politiikkaa voidaan tehdä vain dataan, lukuihin, tieteellisiin todisteisiin ja asiantuntijatietoon perustuen.

Epistemokratia on kuitenkin abstraktimpaa kuin asiantuntijavalta, koska se ei viittaa tietyn ryhmän valtaan vaan ideaan, jonka mukaan poliittiset eroavuudet voidaan ratkaista tiedon avulla. Se siis heijastaa kaipuuta politiikkaan ilman intressejä, kaiken ratkaisemiseen objektiivisuuden, tieteellisten todisteiden ja asiantuntijakonsensuksen avulla. Poliitikassa ei olisi enää kyse enemmistöjen järjestelystä ja väliaikaisten kompromissien tekemisestä erilaisten arvojen ja etujen välillä vaan siitä, kuka tietää eniten.

Kohtaamme uuden version vanhasta unelmasta: politiikan järjeistämisestä, halusta riisua politiikka kaikesta poliittisesta – ristiriitaisten etujen hallinnasta, päätösten tekemisestä riittämättömän tiedon pohjalta ja pyrkimyksestä kestäviin kompromisseihin. Tietoon keskittyminen siis vie meidät pois kaikesta siitä, mikä tosiasiallisesti muodostaa politiikan kysymyksenasettelut: erilaiset arvot, intressit ja ideologiat. Päätöksenteosta tulee epäpoliittista: ilmiöiden kuvailu objektiivisina tekee tietynlaiset päätökset kiistämättömiksi ja missä on asiantuntijalausuntoja, siellä ei tarvita demokraattista harkintaa. Kaiken takana on oletus siitä, että tieto johtaisi suoraa polkua oikeaan politiikkaan – perusteettomasti, sillä mikään ei takaa sitä, että paras tieto johtaisi parhaaseen politiikkaan. Hyvällä asiantuntijatiedolla voi oikeuttaa myös huonoja päätöksiä ja älykkäimmätkin onnistuvat onnettomien päätösten teossa.

Epistemokratia siis perustuu uskoon siitä, että kiistelyihin poliittisiin kysymyksiin on aina ”oikea” vastaus, että politiikka liikkuu totuuden ja valheen välillä. Nämä ääripäät, jotka ominaisesti liittyvät tietoon tai tieteeseen, tuodaan politiikan keskiöön toteamalla, että tieto tarjoaa poliittisiin kiistoihin aina selkeitä ja ylivertaisia vastauksia. Vain poikkeustapauksissa näin voi olla. Normaalisti poliittisen ongelman ja vastaavan teoreettisen kysymyksen välillä ei ole läheistä suhdetta. Se, että monet poliittiset päätökset yrittävät perustella itseään vetoamalla todisteisiin ei tarkoita, että todisteita olisi välttämättä saatavilla. Ja vaikka olisi olemassa kiistatonta tieteellistä näyttöä, tämä ei automaattisesti johda tiettyyn poliittiseen päätökseen.

Poliittiset kysymykset eivät siis ratkea objektiivisuudella – tai jos, niin vain pieniltä osin. Demokratia on mielipiteiden hallintoa, ei tieteellistä vahvistusta etsivien väittämien selkkaus; ”demokratia on hallitsemista keskustelun kautta, sillä se on hallitsemista mielipiteiden kautta” (Urbinati 2014, 31). Demokratia ei tavoittele totuuden saavuttamista (vaikka monet kansalaiset niin ajattelevat ja monet poliitikot niin väittävät), vaan sen tehtävänä on taata kaikkien kansalaisten tuella, ettei kenelläkään – ei voittaneella enemmistöllä eikä yhteiskunnan eliitillä – ole sellaista asemaa suhteessa ”objektiiviseen tietoon”, että julkinen keskustelu kävisi tarpeettomaksi. Tässä mielessä voidaan ymmärtää, miksi Rawls totesi, että tietty totuuskäsitys (”*the whole truth*”) on yhteensopimaton demokraattisen kansalaisuuden ja laillisen vallan kanssa (1999, 579), ja miksi Hannah Arendt puhui jännitteestä totuuden ja politiikan välillä. Väittäessään, että ”totuudella on despoottinen luonne” (2000, 555), Arendt ei pyrkinyt puolustamaan minkäänlaista relativismia, vaan suojaamaan politiikan kontingenttia ja vapaata luonnetta; päätökset on tehtävä tietoisena todellisuudesta ja sitä kunnioittaen, mutta ne eivät suoraan johdu tästä todellisuudesta. Poliitiikan on otettava huomioon paras saatavilla oleva tieto, mutta yleensä tästä tiedosta ei seuraa, että politiikan olisi toimittava tietyllä tavalla.

Pystyisikö tämä epistemokratian konteksti jollain tavalla selittämään nykyilmion, jota voisi yleisesti kutsua negationismiksi? Nähdäkseni kyllä. Negationismi on vastareaktio, joka on politiikan epistemologisoitumisen tuskallisin seuraus ja joka paljastaa poliittista kulttuuriamme syvältä läpäisevän ongelman. Tiedon kolonisoiman yhteiskunnan vastustaminen sisältää varmasti myös perusteltuja näkökantoja (asiantuntijakriittisyys, varovaisuus teknologian suhteen ja niin edelleen) mutta myös sellaisia huolestuttavia piirteitä, jotka heijastuvat niin sanottujen tiededenialistien näkemyksistä. Ne kertovat meille jotain tietoyhteiskunnan pimeästä puolesta. Salaliittoteoriat ja niin kutsutut ”vaihtoehtoiset faktat” kukoistavat juuri siellä, missä data, numerot ja asiantuntijatieto ovat etualalla päätettäessä, mikä on ”oikeaa” politiikkaa.

Moniin yhteiskunnan lokeroihin on juurtunut ajatus, että tiede on muuttunut instituutioksi, joka päättää siitä, mikä on teknisesti mahdollista, taloudellisesti kannattavaa ja poliittisesti sopivaa. Tieteen kieltävien kapinaa voidaan tulkita reaktiona asiantuntijoiden autoritääristä tiedettä vastaan. Ryhmät, jotka eivät hyväksy tällaista vahvaa tieteellistämistä, hakevat todennäköisesti perusteluja näkemyksilleen turvautumalla esoteeriseen tietoon, vaihtoehtoihin faktoihin tai salaliittoteorioihin. Denialistit, vaikka he eivät olisikaan oikeassa, varoittavat meitä riskeistä, joita politiikan hajoaminen objektiivisuuden kurimukseen aiheuttaa. He politisoivat tieteen hallitsemat päätökset ja kyseenalaistavat todellisuuden tieteellistämisen, vaikkakin tehden tämän täysin irrationaalisella tavalla. Salaliittoteorioiden ja disinformaation lisääntyminen koronakriisin aikana voidaan siis ymmärtää ideologisena reaktiona politiikkaan, jota kyseenalaistamatta ohjasivat epidemiologia ja virologia. Kyse oli reaktioista oletetun auktoriteetin toimintaan, auktoriteetin, joka väitti määrittävänsä sen, mikä oli todellista, rationaalista ja poliittista.

Tämän protestin näkökulmasta poliittinen vapautuminen voisi tapahtua vain tieteellisesti määritellystä todellisuudesta vapautumisen kautta. Vaihtoehtoiset faktat vakiintuvat, kun politiikka, liittoutuneena tieteen kanssa, esittäytyy vailla vaihtoehtoja. Poliitiikka, joka ei sisällä vaihtoehtoja, synnyttää vaihtoehtoisia faktoja.

Joten miten toimia denialistien kanssa? Paras tapa torjua denialismia ei ole niinkään intää totuutta, jonka he kieltävät, vaan politisoida konfliktit uudelleen ja ymmärtää vääjäämättömät kuulut tosiasioiden ja päätösten välillä vapauden osoituksena. On olemassa objektiivisia faktoja,

tietenkin, mutta on myös poliittista vapautta, joka ilmenee siinä, että nämä faktat eivät velvoita meitä, poikkeustapauksia lukuun ottamatta, alistumaan johonkin tietynlaiseen politiikkaan. Olisi yhtä absurdia olla ottamatta huomioon saatavilla olevaa tieteellistä tietoa kuin olla tutkimatta niitä vaihtoehtoja, jotka tämä tieto mahdollistaa. Poliitiikan esittäminen rajoitteena (joka oikeuttaa oletetusti kiistaton tieto tai asiantuntijoiden lopullinen auktoriteetti) johtaa siihen, että ne, jotka kiistävät sen (vaikka harhaisista lähtökohdista), näyttävät puolustavan vapautta.

On tietysti erittäin tärkeää, että poliittiset päätökset perustuvat hyvin perusteltuun tietoon, mutta tämä saavutetaan laajemmalla tiedon leviämällä, median moninaisuudella ja keskustelukulttuurilla, ei niinkään sulkemalla ulos niitä, jotka katsotaan tyhmiksi. Meidän ei myöskään pitäisi arvioida samalla tavalla niitä, jotka levittävät valheita, ja niitä, jotka niihin uskovat. Jälkimmäisten taipumus uskoa perustuu siihen, että he ovat lakanneet luottamasta viralliseen auktoriteettiin, jota he pitävät vastuussa omasta pahoinvoinnistaan.

Olemme itse asiassa liian huolestuneita tyhmyyden haitallisista vaikutuksista demokratiaan ja taipuvaisia kaipaamaan menneisyyden varmuutta ja luottamusta, jota ei todellisuudessa koskaan ole ollutkaan. Tiede on aina ollut kiistanalaista, ja demokratiaa ovat aina vaivanneet niin asiantuntevina pidettyjen ylimielisyys kuin myös tietämättömien naiivius. Demokratia on poliittinen järjestelmä, joka kestää paljon enemmän tietämättömyyttä kuin luulemme. Hyvin institutionalisoitu järjestelmä ja elinvoimainen poliittinen kulttuuri sallivat koko joukon yrityksiä ja epäonnistumisia ja ne selviytyvät jopa edustajien kyvyttömyydestä ja kansalaisten epäloogisuudesta.

3. TIETÄMÄTTÖMYYDEN YHTEISKUNTA

Tieto ei koskaan ole ollut niin tärkeää ja samalla niin epäilyttävää. Emme ole koskaan epäilleet tietoa ja samalla tarvinnut sitä yhtä paljon. Emme ole koskaan niin kovasti toivoneet tiedon tarjoavan meille ratkaisuja, vaikka samalla olemme nähneet sen itsensä muuttuneen ongelmaksi. Tiede on aina kiistanalaista ja silti korkeimman auktoriteetin lähde. Asiantuntijat tarjoavat toisille pelastuksen ja toisille vihan kohteen. Vaikka jotkut toivovat, että tieto johdattaa meidät pois virheistä ja tietämättömyydestä, on myös niitä, jotka pelkäävät sen vievän meidät entistä pahempiin virheisiin.

Voitokkaan rationaalisuuden, institutionalisoidun tieteen, teknologisten edistysaskelien ja älykkäiden järjestelmien aikakaudella ilmenee outo asetelma: samaan aikaan kun tiede nauttii valtavaa tunnustusta, moni ihminen suhtautuu siihen epäilevästi, viattomasta epäluulosta aina äärimmäiseen kieltämiseen asti. Tätä hylkäämistä ei voida yksinkertaisesti selittää irrationaalisella vastustuksella; se kertoo jotain yhteiskunnalle ominaisista tiedonmuodostuksen mekanismeista.

Kyse ei ole rationaalisuuden ja sen vastakohtien välisestä asiasta, järjellisen ja järjettömän välisestä ristiriidasta, vaan tietynlaisesta rationaalisuuden käsitteen syvämuutoksesta. Menetäisimme mahdollisuuden tuntea itsemme, jos näkisimme tämän vallitsevan tiede-epäuskon vain vastareaktion sivistykselliseen edistykseen. Vain ymmärtämällä nykyhetken epäluuloisia ja peloissaan olevia denialisteja – vainoharhaisia ja litteään maapalloon uskovia – voimme ymmärtää yhteiskuntaa, jossa elämme ja tiedon roolia siinä. Ymmärtämällä niitä olosuhteita, joista

nämä vastustuksen muodot kumpuavat, voimme määrittää, mikä kenties on se rationaalisuuden muoto, joka halutaan kieltää.

Elämme keskellä jotain, mitä voitaisiin kutsua kognitiivisten markkinoiden vapauttamiseksi. Näitä markkinoita ei enää, onneksi, hillitse sensuuri, tiedonhallinta tai kyseenalainen paterナルismi. Nämä säännöstelyistä puretut markkinat suosivat hyväuskoisuutta, sillä ne eivät aseta rajoja mieleemme intuitiivisimmille mekanismeille: stereotyyppioille, ennakkoluuloille, addiktoivalle kiihtymykselle, hajanaiselle tarkkaavaisuudelle, mielen automaatioille. Kun tiedon määrä saa meidät hämmentymään ja pakottaa meidät tekemään nopeita päätöksiä, ei ole ainoastaan helpompaa hyväksyä vääriä ajatuksia, vaan on myös helpompaa antautua henkisen spontaanisuutemme valtaan (vrt. Bronner 2020).

Kaoottinen informaatioympäristömme toki syntyy objektiivisista syistä. Misinformaatio palautuu tunnistettavien tekijöiden toimintaan. Öljyala on julkaissut tutkimuksia aiheuttaakseen hämmennystä ilmastonmuutoksesta; suuret lääkeyhtiöt ovat peitelleet epäedullista tietoa lääkkeiden turvallisuudesta ja tehokkuudesta; tupakkayhtiöt kiistävät tupakoinnin haitalliset vaikutukset. Oleellisempaa kuitenkin on, että maailman lisääntynyt monimutkaisuus, tieteilijöiden ja asiantuntijoiden virheet ja kiihtyvällä tahdilla kehittyvät teknologiat luovat uusia tietämättömyyden alueita ja aiheuttavat syvällistä hämmennystä. Monimutkaisuus lisääntyy, asiayhteyksistä tulee epävarmempia, monet asiat ovat käsittämättömiä, informaatio sekavaa ja sekalaista. Niille, jotka kokevat kaiken olevan hallitsemattomissa, kertomus, joka selittää heidän tunteensa ja liittää heidät turvalliseen uskovien yhteisöön, tuo lohduttavaa helpotusta.

Tällaisen monimutkaisuuden vähentäminen onnistuu ainoastaan vahvan luottamuksen avulla (Luhmann 1968); kysymys ei ole siitä, luottaako vai ei, vaan siitä, perustuuko tämä järkeenkäypään tilannearvioon vai ei. Tieto ja luottamus kulkevat rinnakkain, ja jos kollektiivinen tieto on kiistämätöntä ja selvää, yksilöiden on vaikea sitä vastustaa – hän joutuu ja saa luottaa. Me maallikot joudumme luottamaan tutkijoihin, mikä on joskus kohtuutonta tai mahdotonta – kuten silloin, kun tieteellinen yhteisö tekee erimielisyytensä julkisiksi emmekä tiedä, keneen uskoa. Tiede on edennyt paljon pidemmälle kuin ihmisten kollektiivinen ymmärrys sen löydöksistä, ja niin kauan kuin tämä kuilu on olemassa, yhteiskunnasta nousee vastustusta, joka ei ole niin kohtuutonta, kuin kriitikot väittävät sen olevan. Suuri osa hämmennyksestämme johtuu kyvyttömyydestämme löytää oikea tasapaino luottamuksen ja epäluulon välillä, liiallisen naiiviuden ja hallitsemattoman kriittisyyden välillä.

Aina 1900-luvun puolivälistä lähtien on muotoiltu erilaisia analyysejä tästä tiedon ja luottamuksen, varmuuden ja epävarmuuden dialektiikasta, mutta lähes aina ajatellen, että tietämättömyys olisi rationaalisuuden vastakohta; emme juurikaan ole pohtineet meille ominaista tiedon ja tietämättömyyden keskinäisistä. Yleisenä periaatteena on suositeltavaa olla pitämättä edes niitä, jotka vaikuttavat tyhmiltä, tyhminä, ja lisäksi olla kohtelematta heitä sellaisina, jos haluamme heidän pääsevän eroon tyhmyydestään. Näin on muun muassa siksi, että kohtaamamme ongelmat ovat jo siinä mittaluokassa, että meidän kaikkien on koettava olevamme tietämättömiä niiden edessä. Kontrasti sen välillä, mitä tiedämme ja mitä meidän pitäisi tietää, asettaa meidät tilanteeseen, jossa olemme kuin viaton vähemmistö (käyttääksemme Kantin kuuluisaa ilmaisua, *sensu contrario*). Tämä ei tarkoita, että tietäisimme jotenkin vähemmän tai olisimme vähemmän rationaalisia, vaan että meidän on hallittava ennennäkemätön määrä sekä tietämistä että tietämättömyyttä. Ei ole tieteellistä löytöä tai teknologista keksintöä, joka ei

toisi vääjäämättä mukanaan uutta tiedon puutetta. Meidän pitäisi ymmärtää rationaalisuuden kattavan myös tietämättömyyden ja epävarmuuden.

On hyvin inhimillistä esimerkiksi haluta mitata älykkyyttä, suunnitella koulutuspolkuja ja välittää eteenpäin tietoa, joka katsotaan elämälle välttämättömäksi, mutta emme ole tehneet mitään näistä asioista kunnolla niin kauan, kuin emme ole tehneet tilaa tuntemattomalle. Entä jos maailma ei olekaan niin ymmärrettävä kuin olemme olettaneet, mutta voimme silti, siis ymmärtämättä kaikkea, tehdä siinä ja sillä paljon? Se, miten toimimme tuntemattoman ja ei-tiedetyn kanssa, tulee olemaan enenevässä määrin merkityksellistä elämämme kannalta, niin henkilökohtaisella kuin kollektiivisella tasolla.

LÄHTEET

- Arendt, Hannah. 2000. Truth and Politics [1967]. Teoksessa Peter Baehr (toim.), *The Portable Hannah Arendt*. New York: Penguin, 547–575.
- Brennan, Jason. 2016. *Against Democracy*. Princeton University Press.
- Bronner, Gérald. 2020. *Apocalypse cognitive*. Paris: PUF.
- Jasanoff, Sheila. 2005. Technologies of Humility: Citizen Participation in Governing Science. Teoksessa Alexander Bogner ja Helge Torgersen (toim.), *Wozu Exporten? Ambivalenzen der Beziehung von Wissenschaft und Politik*. Wiesbaden: VC, 370–389.
- Kwa, Chunglin. 2011. *Styles of Knowing: A New History of Science from Ancient Times to the Present*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Luhmann, Niklas. 1968. *Vertrauen — ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität*. Stuttgart: Lucius & Lucius.
- Ravetz, Jerome R. 1990. *The Merger of Knowledge with Power. Essays in Critical Science*. London / New York: Mansell.
- Rawls, John. 1999. *Collected Papers*. Harvard University Press.
- Urbinati, Nadia. 2014. *Democracy Disfigured. Opinion, Truth, and the People*. Harvard University Press.